

6.6. Аулін О.А. Основні тренди сучасного розвитку міждержавних українсько-турецьких відносин

Сучасний етап розвитку міждержавних українсько-турецьких відносин у цілому характеризується позитивною динамікою і змістом. У світлі російської агресії важливе значення набуває позиція Анкари з проблеми відновлення українського суверенітету над Кримом і окупованою частиною Донбасу. Поступально розгортається співпраця України і Турецької Республіки (ТР) у гуманітарній та економічній сферах. Вищим керівництвом ТР декларується прихильність курсу на стратегічне співробітництво з Києвом. Водночас концепція неоосманізму, яка сьогодні завдає значного впливу на геостратегічні підходи ТР і вносить до них окремі елементи непослідовності й політичного авантюризму, передбачає відродження турецького впливу на територіях, що раніше входили до складу Оттоманської імперії (Крим і декілька інших регіонів України). Окрім напруженості, що потенційно може виникнути через це у двосторонніх відносинах, негативним чином на їх розвиток впливає певна пасивність Анкари в реалізації спільних українсько-турецьких проектів.

З 1920-х і до початку 2000-х рр. політика турецького керівництва базувалася на основі «кемалізму», який сприяв досить успіш-

ному просуванню ТР шляхом вестернізації. У результаті були досягнуті значні успіхи в секуляризації, демократизації суспільного життя й лібералізації економіки. Інтеграція в західне співтовариство мала переважно військово-політичний характер і найбільш успішно відбувалась у рамках НАТО, де інтереси Туреччини з протидії радянській військовій загрозі (починаючи з 1940-х) значною мірою збігалися з американськими і західноєвропейськими. На початку 1990-х рр. необхідність у стримуванні колишнього СРСР відпала. Одночасно в ТР спостерігалось посилення ісламістських настроїв. Щоб утриматися при владі «кемалістам» був необхідний стратегічний прорив у політиці для консолідації місцевих еліт і народних мас. Основні зусилля були зосереджені на вступі до Європейського Союзу. Усвідомлення турецьким суспільством неможливості реалізації цього проєкту навіть у середньостроковій перспективі значною мірою сприяло приходу до влади в країні ісламістської Партії справедливості і розвитку (ПСР) на чолі з Реджепом Тайїпом Ердоганом.

Для перемоги в суперництві з «кемалістами», певною мірою інтегрованими в Туреччині з військовими, ПСР обрала курс на адаптацію пантюркістської, панісламістської та націоналістичної ідеології до сучасних умов з формуванням нової геополітичної парадигми в рамках неоосманізму. За час перебування ПСР при владі у внутрішній і зовнішній політиці Туреччини відбулися кілька важливих змін. Починаючи з проведення у 2007 р. операції «Ергенекон», регулярно здійснювалися заходи, спрямовані на максимальне зниження ролі армії у внутрішньополітичному житті Туреччини. Наслідком стало зникнення головного бар'єру для подальшої ісламізації країни. Символічним у цьому відношенні є проведення в березні 2016 р. у Стамбулі і Анкарі міжнародних форумів формально забороненої в ТР ісламістської партії Хізб ут-Тахрір, що виступає за відновлення всесвітнього халіфату, знищеного в 1924 р. Кемалем Ататюрком. У турецькій столиці місцем проведення конференції під назвою «Халіфат – це ілюзія або недалеке майбутнє?» став спортивний комплекс імені Ататюрка.

У процесі переорієнтації турецької політики на надрегіональний рівень Р.Т. Ердоган і його оточення позбулися контролю з боку США. Про це, зокрема, свідчать події в Сирії і Північному Іраку за участю не тільки протурецьких парамілітарних формувань, а й збройних сил ТР. Анкара жорстко відстоює свої геополітичні інтереси, навіть якщо вони прямо суперечать американським. Так, під час «повернення до Сирії» (встановлення турецького контролю над кількома прикордонними територіями САР) Анкара зітк-

нулася з активною протидією Білого Дому. У серпні 2017 р. навіть виникла реальна можливість застосування американських комплексів ППО в разі наступу протурецьких сил на контрольований сирійськими курдами регіон Афрін.

Звертає на себе увагу і політико-дипломатична активність Туреччини на американському напрямку. У вересні 2016 р. був направлений офіційний запит з вимогою арешту й видачі Фетхуллаха Гюлена, що з 1999 р. проживає в США і якого турецька влада звинувачує в організації державного перевороту. Спроби тиску на Білий Дім повторилися в лютому 2017 р. Пізніше, за підсумками особистого спілкування президентів двох країн, Дональд Трамп був змушений заявити, що «дуже серйозно» ставиться до вирішення питання про екстрадицію Ф. Гюлена.

Також спостерігаються суттєві зміни в діалозі з Євросоюзом. У червні 2016 р., напередодні референдуму щодо розширення президентських повноважень, Р. Ердоган піддав жорсткій критиці дії бельгійської, німецької й французької влади, які були спрямовані на обмеження активності офіційної передвиборчої агітації з боку Анкари серед турецького населення цих країн. На адресу Берліна і Парижа пролунали звинувачення в геноциді африканців відповідно в Намібії (1904–1908 рр.) і Руанді (1994 р.). У березні 2017 р. Туреччина звинуватила Німеччину у підтримці прихильників Ф. Гюлена, які, за версією офіційної Анкари, є основними організаторами спроби перевороту в липні 2016 р. У серпні 2017 р. турецький МЗС направив ноту з вимогою видачі одного з активних учасників змови Аділя Оксюза, який нібито перебуває на території ФРН. Крім того, політиками й мас-медіа ТР була проведена інтенсивна інформаційна кампанія проти міністра закордонних справ Німеччини Зігмара Габріеля, який допустив некоректні, на думку турецької сторони, заяви на адресу турецького президента.

Незважаючи на позицію США і Саудівської Аравії, які номінально вважаються стратегічними партнерами ТР і чий дії стали однією з основних причин виникнення катарської кризи 2017 р., Анкара не скасувала своє рішення направити до Катару 3000 своїх військовослужбовців. Низка турецьких експертів і політиків трактувала таку позицію як повернення до традицій столітньої давнини, коли значна частина Катару перебувала під юрисдикцією і заступництвом Туреччини.

З моменту здобуття Україною незалежності Анкара незмінно заявляє про повагу до національного суверенітету нашої країни і наміри розвивати подальші двосторонні відносини в рамках стратегічного партнерства. Це стосується й сфери економіки. Про-

те, за даними Держслужби статистики України, у 2016 р. імпорт Туреччиною українських товарів складав \$2,49 млрд. Цей показник співмірний з імпортом українських товарів Єгиптом (\$2,26 млрд), Польщею (\$2,2 млрд) і нижче, ніж РФ (\$3,59 млрд). У той же час після падіння на 29% імпорту до ТР з Росії у 2016 р. його обсяг складав \$13,69 млрд. На піку турецько-російського конфлікту через збитий бомбардувальник генеральним підрядником будівництва нового терміналу та двох міжтермінальних тунелів в аеропорту Шереметьєво було обрано турецьку компанію «Renaissance Construction». У березні 2016 р. член правління ПАТ «Газпром» Олег Аксютін оголосив про наміри компанії уточнити терміни реалізації проекту газопроводу «Турецький потік» після нормалізації російсько-турецьких відносин і підписання відповідної міждержавної угоди. У 2017 р. під час зустрічі російського і турецького президентів було підтверджено, що фінансування РФ будівництва першої в ТР атомної електростанції «Аккую» буде здійснюватися згідно з попередньою домовленістю, його вартість складатиме близько \$ 20 млрд.

Така ж двоїстість ТР спостерігається і у 2017 р. Так, у березні 2017 р. Туреччиною введено заборону на завантаження і вивантаження в портах країни суден із Криму. Однак у серпні відбулося ще дві події іншого спрямування. Країною-партнером однієї з найбільших 86-ї Міжнародної виставки-ярмарки (IEF-2017) в Ізмірі стала РФ. У відкритті виставки взяли участь глава Татарстану Рустам Мінніханов і міністр енергетики Росії Олександр Новак. На відкритті заходу міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу зробив заяву про те, що Туреччина виступає за зміцнення регіональної співпраці з Росією. Також у серпні Асоціація незалежних промисловців і підприємців Туреччини (MÜSİAD) підписала угоду про економічне співробітництво зі Ставропольським краєм РФ.

За словами генерального консула Туреччини в Одесі, в гуманітарній сфері двосторонніх відносин Анкару насамперед цікавлять питання, пов'язані з кримськими татарами, турками-месхетинцями та гагаузами. Таким чином, у зону «особливих» інтересів ТР потрапляють Крим, частина Одеської області і, в значно меншій мірі, Донбасу. Згідно з цим, після припинення російською стороною у 2015 р. фінансування об'єднання поволзьких татар в Україні «Туган тел», Управління у справах релігій Туреччини (Diyanet) висловило готовність надати необхідну допомогу одновірцям. За заявою генерального секретаря Всесвітньої асоціації турок-месхетинців Фуатъе Учар остання група його одноплемінників у верес-

ні 2017 р. переселилася зі сходу України до Туреччини. На історичній батьківщині їх місцем розміщення визначено провінцію Ерзінджан, значну частину населення якої складають курди.

У цьому випадку слід враховувати, що між курдами в ТР, Сирії, Ірані та Іраку існують досить стійкі зв'язки. Росія, яка ще з XIX ст. намагається використовувати у власній політиці на південному напрямку так звану «курдську карту», сьогодні має значний вплив на керівництво курдських політичних та військово-політичних об'єднань. Особливо це стосується Північного Іраку, де 25.09.2017 р. у результаті нелегітимного референдуму було проголошено незалежність Іракського Курдистану. Незважаючи на засудження з боку Багдаду, Анкари і Тегерану згаданої акції, а також їх консолідоване рішення про спільний контроль північних і північно-східних державних кордонів Іраку, Кремль закликає російські нафтові компанії розширити власну участь у розвитку енергетичного сектору Іракського Курдистану. 08.10.2017 р. міністр енергетики РФ Олександр Новак заявив про наміри з'єднати нафто- і газопроводи Курдистану з Чорним морем через турецьку територію. Враховуючи такий рівень російсько-курдської взаємодії можна припустити, що в разі політичної необхідності переселені з України в курдські райони ТР турки-месхетинці, частина яких зберегла українське громадянство, можуть бути використані як розмінна монета в політичних іграх Кремля.

Найбільш близькою туркам в етно-історичному контексті групою населення України є кримські татари. Двосторонні контакти зачіпають культурно-релігійну і політико-економічну сфери. Цьому сприяє і наявність в ТР численної кримськотатарської діаспори (близько 4 000 000), активна частина якої об'єднана в національно-культурні громади – дернекі. Незважаючи на активне політико-економічне співробітництво з РФ, після російської окупації Криму Анкара періодично здійснює політико-дипломатичні демарші із засудженням репресивної політики Кремля щодо місцевих мусульман. Крім переслідування членів кримської філії Хізб ут-Тахрір, у серпні 2017 р. протурецькі ЗМІ обурювалися й заявою В. Путіна про намір перетворити «Херсонес у «російську православну Мекку». Аналогічно турецька влада реагує на порушення прав мусульман у самій РФ. Негативну реакцію ТР викликають політичні та релігійні репресії проти одновірців у Татарстані, Башкирії, Північному Кавказі. Значна політична активність Анкари традиційно спостерігається на Балканах (Боснія і Герцеговина), в Центральній Азії та Африці, що є підтвердженням прихильності нинішнього турецького керівництва доктрині неоосманізму.

Певними ознаками реального ставлення Анкари до розвитку двостороннього співробітництва з Україною є характер висвітлення українських подій центральними засобами масової інформації ТР. Наприклад, передачі найбільшої державної телерадіокомпанії Туреччини (TRT) виходять 31 мовою світу, крім української. У структурі TRT тема України висвітлюється в російськомовному блоці «Росія і країни СНД».

Показовим є також ставлення до візитів Реджепа Ердогана в Україну та Сербію, що проходили відповідно 9-10 і 10-11 жовтня 2017 р. На вже вказаному медіа-ресурсі TRT поїздка в Україну не анонсувалася зовсім. Натомість заздалегідь сповіщалося про намір турецького президента відвідати Сербію. Якщо в Києві турецькою делегацією були підписані договори на кілька десятків мільйонів доларів, то в сербському випадку йшлося про турецькі інвестиції в мільярд доларів. Також різниця в підходах виявлялася в тому, що крім інших турецьких високопосадовців Белград відвідав керівник турецької розвідки МІТ Хакан Фідан. З одного боку – інвестиційний клімат у теперішній Сербії, як учасника завершальної стадії переговорного процесу про вступ до ЄС, дуже відрізняється від українського. З іншого – різниця в інвестиційних планах Туреччини найвірогідніше викликана намаганням Анкари поєднати зусилля сербського політикуму з власними, щоб не допустити посилення впливу РФ на стратегічно важливих Балканах, а на сьогоднішній день перешкодити намірам великосербських реваншистів розхитати за російською фінансовою підтримкою ситуацію, реанімувавши «косовське питання».

Надто важливим постає питання активізації відносин двох наших країн як у торговельно-економічній, так і в культурній та гуманітарній сферах. Ресурсом, який ще мало задіяний, можуть слугувати такі турецькі організації, що діють в Україні, як Турецьке агентство зі співпраці та координації при Раді Міністрів Турецької Республіки (ТІКА) і українсько-турецький центр «Сяйво», що надає допомогу в реалізації соціальних і гуманітарних проєктів в Україні, та українська діаспора в Республіці Туреччина. За даними посольства України в Турецькій Республіці, в Туреччині нараховується близько 20 тис. українців, які мешкають або тимчасово перебувають на її території. Більшість з них знаходиться в Стамбулі та Анталі. За сприяння Посольства України в Турецькій Республіці та Генерального консульства України в Стамбулі у 2008 р. створено Українське культурне товариство в Стамбулі, а у 2009 р. – організацію «Українська родина» в Анталі. При Українському культурному товаристві функціонує Міжнародний лицей ім. Т. Шевченка.

Висновки та рекомендації.

1. Подальший розвиток українсько-турецьких відносин може мати позитивне значення у військово-політичній, економічній та гуманітарній сферах.

2. З урахуванням низької активності Анкари ініціатива в цих питаннях повинна виходити переважно від української сторони.

3. Виходячи з того, що для ТР особливе значення мають долі одновірців і подальші перспективи розвитку їх спільнот, значні зусилля доцільно сконцентрувати на реалізації акцій роз'яснювального характеру. Їх основна спрямованість – формування стійкої громадської думки і політичних настроїв у Туреччині про традиційно вороже ставлення російської влади до мусульман. Звідси – потреба в переконанні турецького політикуму в необхідності протидії антимусульманським акціям і наданні допомоги тим організаціям і країнам (в першу чергу Україні), які толерантно ставляться до мусульман;

4. Для реалізації цього підходу доцільним є створення профільної недержавної організації (або використання вже наявних – наприклад ГО «Український центр ісламознавства» та ін.), для неформального розвитку українсько-турецького діалогу у вигідному офіційному Києву напрями (зокрема, при взаємодії з міністерством інформаційної політики через таку організацію могла б здійснюватися координація відповідних інформаційних кампаній і спільних проектів у гуманітарній сфері).

5. Співпраця в гуманітарній та науковій сфері може істотно активізуватися за більш дієвої позиції Міністерства освіти і науки та Міністерства інформаційної політики України, розширенні обмінів науковцями, викладачами і студентами та розширення практики встановлення прямих партнерських відносин між відповідними установами України і провідними навчальними та науковими закладами Туреччини.

6. Міністерству інформаційної політики та органам місцевої влади України слід значно активніше залучати організації громадян РТ, що живуть і працюють в Україні, до різного роду заходів та належного їх висвітлення в ЗМІ України та Туреччини. До цієї діяльності слід також ширше задіювати недержавні об'єднання українців у Туреччині.

7. ЗМІ України варто більш повно висвітлювати основні тенденції позитивного впливу сучасної політики офіційної Анкари на розвиток релігійно-гуманітарних і політико-економічних процесів у середовищі українських мусульман.